

L'EXPANSIÓ DEL MODEL DE CIUTAT MEDITERRÀNIA: D'ALEXANDRE A ROMA

JOSEP GUITART I DURAN
Universitat Autònoma de Barcelona
Institut d'Estudis Catalans

El món mediterrani d'època hel·lenística i romana era ja un món de ciutats. Un món en el qual el fet urbà era un ingredient fonamental. Unes ciutats que, si volem copsar-les en la seva funció i significat més genuí, no les hem de caracteritzar tant pel nombre d'habitants ni per les activitats econòmiques que s'hi desenvolupaven com per les particularitats del seu estatut jurídic i per la seva capacitat de promoure i potenciar els trets de sociabilitat i de cultura. Unes ciutats que fonamentalment tenien un paper polític.

Aquella construcció política que anomenem Imperi romà es va sostenir sobre dos pilars bàsics: una sòlida xarxa de ciutats i un exèrcit potent i inqüestionable.

Les conquestes d'Alexandre van comportar una expansió del model de ciutat mediterrània, que va estar a la base de les noves estructures polítiques que en els anys següents es van desenvolupar des del Mediterrani oriental fins a l'Orient Mitjà. Alexandre va ser un prolífic fundador de noves ciutats i en aquesta tasca va ser seguit fins a la seva mort pels primers monarques dels nous regnes hel·lenístics. Aquestes noves estructures estatals transcendiran les ciutats però es fonamentaran i s'organitzaran sobre la base d'aquestes. No en va Alexandre i una part del seu entorn immediat eren deixebles d'Aristòtil i estaven impregnats de les idees que ell va deixar escrites en el seu llibre *Política*.

Algunes d'aquestes ciutats es van desenvolupar considerablement, ja que a més del seu paper polític van prendre també un paper estratègic important en el desenvolupament comercial; algunes situades sobre la costa mediterrània, al final d'importants vies comercials procedents de l'interior, com Alexandria i Antioquia; d'altres fundades en punts de pas obligats de les rutes caravaneres, com diverses ciutats del regne sel·lucida. D'altres, d'arrels més antigues, prendran aleshores un paper molt més rellevant: com per exemple la ciutat d'Efes.

La nova estructura econòmica del món hel·lenístic imposarà també al vell model de la *polis* una organització social més diversa i les grans ciutats acolliran un nombre notable d'artesans i de comerciants. La interdependència econòmica dels estats hel·lenístics va afavorir la mobilitat i va introduir un cert cosmopolitisme que marcarà notablement les ciutats més importants, i a més tendirà a aprofundir-se en els segles posteriors fins a arribar a l'època imperial romana, que aconse-

guirà la unificació política i econòmica de la Mediterrània. L'arqueologia d'algunes d'aquestes ciutats hel·lenístiques dels segles III i II aC, com és el cas de Delos, al bell mig del mar Egeu, ens mostren exemples nítids d'aquest cosmopolitisme portat a l'extrem.

Mentrestant, a la Mediterrània central i occidental, sobre el vell fons de la ciutat mediterrània sorgida i conformada del procés històric complex que s'ha seguit i analitzat en el primer mòdul d'aquesta conferència, s'anaven conformant, ja d'abans però sobretot a partir del segle IV aC, dues evolucions alternatives de construccions estatals basades també en xarxes urbanes de ciutats que conceptualment matisaven i renovaven els principis de les polis tradicionals, que eren liderades respectivament per Roma d'una banda i Cartago de l'altra.

Com és ben sabut, la competència d'aquests dos models es va resoldre amb les guerres púniques a favor de Roma. No ens detindrem ni en aquesta confrontació, malgrat el seu interès històric, ja que no és l'objecte d'aquesta conferència, ni en el model púnic, al qual ja ha fet àmplia referència el professor Fantar.

Sí que ens interessa aquí analitzar el model de ciutat que va anar creant paulatinament primer la lliga llatina, liderada per Roma, i després directament la República romana, al compàs de la seva expansió: inicialment al Laci; després, des del segle IV aC, per la Itàlia central, i finalment a tota la península Itàlica i a la *Gallia Cisalpina*.

Remarquem que aquesta expansió es va sustentar de manera primordial en la creació d'una xarxa de ciutats que estructurava políticament el territori, a la vegada que contribuïa militarment a la seva fortificació. La fortalesa d'aquesta xarxa de ciutats va ser posada a prova amb la invasió militar d'Itàlia per part de l'exèrcit cartaginès el 218 aC, i va ser sens dubte la seva resistència un dels factors principals que va protegir Roma de la inicial superioritat militar d'Anníbal.

Aquest model de ciutat, amb totes les seves variants i amb les influències que rebrà i assimilarà en la seva evolució, va ser el que es va imposar després en l'àmplia tasca urbanitzadora que marcarà l'expansió romana cap a l'occident europeu i cap al nord d'Àfrica. I serà també el model de ciutat que, ja consolidat, en certa manera se sobreposarà, influïnt-se mútuament, a la densa i potent realitat urbana prèvia del món hel·lenístic.

Una anàlisi d'aquesta realitat històrica que tant decisivament va marcar la ciutat mediterrània de l'antiguitat, i des de l'antiguitat al món medieval posterior, la tenim en la primera ponència d'aquest mòdul. Paolo Sommella, professor del prestigiós Departament de Topografia Arqueològica de la Universitat de Roma i president de la comissió internacional del projecte *Tabula Imperii Romani / Forma Orbis Romani*, promogut per la Unió Acadèmica Internacional, ha treballat l'arqueologia de nombroses ciutats antigues d'Itàlia i és un profund coneixedor del procés formatiu de la ciutat romana.

La ponència planteja inicialment una consideració metodològica que destaca la necessitat d'estudiar les ciutats antigues no només des d'una base tècnica urbanística, sinó tenint en compte també els contextos històrics, polítics i econòmics, i llegint adequadament l'evolució de l'estructura urbana des de les seves relacions actives i passives amb els seus habitants.

Cal enfocar l'anàlisi a partir del concepte de model urbà i no quedar-se en la simple anàlisi tipològica de les ciutats. El valor del model posa en relleu el projecte inicial i es basa en la convicció que cada entitat urbana és diferent.

El model de ciutat que l'expansionisme de Roma generalitzaria va néixer sobre la base comuna que les experiències colonials de la Magna Grècia van proporcionar als diferents moments de l'activitat urbanitzadora de Roma a la península Itàlica amb els diversos tipus de fundacions colonials romanes (*coloniae latinae, coloniae civium Romanorum*). El tipus de ciutat romana bastida sobre la base d'un urbanisme regular no va néixer espontàniament, sinó que es va inspirar en l'urbanisme grec adaptat a les exigències polítiques, arquitectòniques i religioses pròpies de l'organització estatal romana.

Aquests models urbans romans creats a Itàlia van ser propagats tot adaptant-se a les diverses exigències funcionals i locals. Fora d'Itàlia, a les creacions urbanes marcades per les necessitats militars de les primeres fases, s'hi van afegir després les fundacions més funcionals de l'època imperial. En els llocs on Roma es va trobar amb realitats urbanes ja madures i desenvolupades es va respectar la realitat existent adoptant bàsicament polítiques equilibrades i prudentes, respectant les tradicions i promovent l'ulterior desenvolupament de la vida urbana. És el cas de Grècia i de les províncies orientals: Atenes i Alexandria serveixen d'exemples paradigmàtics.

En altres regions de l'Imperi en les quals les estructures preexistents es van considerar inapropiades, es va portar a terme una urbanització intensa amb la fundació de noves ciutats o refundació d'altres preexistents: Lió, a la vall del Roina, i Colònia, a la vall del Rin, exemplifiquen a la Gàl·lia i a la Germània respectivament aquestes noves ciutats.

Tanca la ponència una referència, ben oportuna, a les ciutats que van reemplaçar Roma en la política de Dioclecià i Constantí a l'inici del baix Imperi: *Mediolanum* (Milà), *Augusta Treverorum* (Trèveris) i *Constantinopolis*, en la concepció de les quals l'exemple de Roma com a model de partida estarà ben present.

La segona ponència posa l'èmfasi en el paper que van tenir els ports per a la promoció del desenvolupament de la cohesió econòmica de la Mediterrània en època romana. El seu autor, Simon Keay, els darrers anys ha dedicat en els seus estudis una especial atenció a l'estudi del comerç, l'urbanisme i el canvi cultural al Mediterrani occidental en època romana, i actualment encapçala el projecte *Portus*, una ambiciosa recerca arqueològica iniciada fa més de deu anys sobre el port marítim de l'antiga Roma construït per l'emperador Claudi a mitjan segle I dC i ampliat per Trajà mig segle després, que està obtenint resultats espectaculars.

L'Imperi romà va trobar en la conca mediterrània, que va controlar en la seva totalitat durant més de quatre segles, l'instrument que li va permetre assolir un grau d'unitat i de cohesió política, econòmica, social i cultural de les comunitats de tot el seu entorn com mai no s'havia produït abans, ni tampoc no es va repetir després.

Hem vist en el primer mòdul d'aquesta conferència com s'havien desenvolupat les primeres xarxes portuàries i els sistemes productius que les alimentaven, i també el paper que en aquest desenvolupament havien tingut inicialment en època arcaica les ciutats gregues i fenícies. Unes xarxes que, impulsades després pels regnes hel·lenístics i per la mateixa República romana, van ser la base de partida de l'acció imperial romana en aquests temes.

Des dels moments inicials de l'època imperial, la política portuària va començar a tenir un paper clau per a mantenir l'equilibri entre la demanda comercial de la megalòpolis en què Roma s'estava convertint i el paper econòmic i comercial de les províncies de l'Imperi. La unificació política de tot el Mediterrani va proporcionar les condicions que havien de permetre anar cap a una xarxa única jerarquitzada de ports marítics, ancoratges i ports fluvials íntimament imbricada amb els diversos territoris dels pobles integrats en aquella vasta estructura política. En la conformació d'aquesta xarxa va ser important el paper que hi van tenir les innovacions tècniques en la millora de les infraestructures i de les instal·lacions portuàries, i en la implantació de nous ports artificials, els exemplars ben coneguts dels quals suggereixen que la utilització d'aquesta modalitat de ports va ser una pràctica generalitzada a partir del segle I dC.

Cal remarcar que aquella xarxa única de ports que funcionava efectivament sobre la base d'una jerarquia es va estructurar bàsicament per servir els interessos de l'Estat romà, però a la pràctica va tenir també un paper molt important com a impulsor d'una àmplia mobi-

litat de béns i persones. Amb tot, l'autor també ens alerta contra la temptació d'una imatge de la conca mediterrània d'aquesta època estretament integrada amb béns i persones desplaçant-se molt ràpidament d'una regió a l'altra, quan molt probablement els retards que es degueren produir com a conseqüència de la mateixa complexitat de la xarxa ens porten a plantejar-nos moltes preguntes sobre la profunditat d'aquella integració econòmica.

La ponència s'estén també en l'anàlisi del desenvolupament del sistema portuari de la mateixa ciutat de Roma. Al final del regnat de Trajà, la capital de l'Imperi disposava d'un eficient sistema integrat de ports, que incloïa, a més del ports fluvials del Tíber a Òstia i a l'interior de la mateixa ciutat de Roma, el port marítim de *Portus*, ampliat considerablement per Trajà al principi del segle II dC entre el 110 i el 117 dC, i el port de *Centumcellae* (l'actual Civitavecchia).

Keay dedueix que les iniciatives de Trajà respecte d'aquest sistema portuari de Roma van ser el resultat d'una planificació estratègica integrada, que l'emperador i els seus consellers devien dissenyar després de la conquesta de la Dàcia i del control de les seves mines d'or. En definitiva, una iniciativa i una inversió que havia de comportar un nou impuls al volum de tràfic comercial a través de la Mediterrània.

L'aportació de Jean-Charles Balty al debat d'aquest

mòdul va centrar l'atenció en les ciutats del Pròxim Orient en època imperial romana, que ell, com a director durant anys de la missió arqueològica belga a Apamea, ha tingut l'ocasió de conèixer de primera mà. Remarca com en aquelles regions hi va haver una continuïtat de les ciutats hel·lenístiques amb molt poques creacions noves a l'època romana. De fet es pot considerar que la ciutat romana de les províncies orientals de l'Imperi va ser essencialment una ciutat grega que es va desenvolupar amb un impressionant esplendor durant els tres primers segles de la nostra era. Cal dir que, per a la comprensió de la Mediterrània d'aquells anys i de la pròpia dinàmica política, econòmica i cultural de l'Imperi, aquest fet constitueix un factor primordial.

I, finalment, la intervenció d'Isabel Rodà i Josep Maria Macias, de l'Institut Català d'Arqueologia Clàssica, il·lustra amb un passeig històric *Tarraco*, un exemple de ciutat romana de la Mediterrània occidental, una ciutat que va exercir de capital de la província *Hispania Citerior* i va tenir un paper destacat en la romanització d'Occident. Les restes de la ciutat romana de *Tarraco*, declarades per la UNESCO com a patrimoni de la humanitat, poden servir aquí de paradigma de com el patrimoni arqueològic fruit de la llarga i complexa història d'aquest mar entre terres pot ser també un actiu cultural i fins i tot econòmic dels pobles de la Mediterrània del segle XXI.